

GYVIEJI ARCHYVAI

Švelniai kretančios galvos

Aloyzas TENDZEGOLSKIS

Tam tikrais įtampos momentais kretėjo auklėtojos Vyšniauskienės galva. Tarsi to ir reikėjo: tai buvo pati veiksmingiausia auklėjimo priemonė. Darė didesnę poveikį nei priekaištas, pamokymas, barnis ar pasipiktinimas. Viršesnis žmogus, kurio galva sukreta, iškart be žodžių tau pasako viską. Iš tiesų jam jau nepaprieštarausai ir su juo nepasiginčysi: tavo galva nekreta.

Po daugelio metų skirtingu laiku ir skirtingose vietose Juozas iš arti matė dar du sveikus žmones savaip kretančia galva: saugumo komiteto poskyrio viršininę, beje, tuo pat metu ne mažiau tave gąsdinantį pasirodančią ir vėl staiga nei iš šio, nei iš to pradingstančią šypsenėlę (abi savybės prigimtinės), ir išvaizdžią metrikacijos skyriaus vedėją didelėmis akimis, ceremonialo metu pareigingai ir griežtai skaitančią santuoką patvirtinančių dokumentų ir tuo pačiu sykiu galvos kretėjimu vis dėlto tarsi ją neigdama ir jaunavedžiais netikėdama; sutrikęs, bet jau negalėdamas iš ceremonijos pabėgti, štai už juos turi pasirašyti kaip liudytojas! Bet jis, patirties sukaupęs, nei vieno, nei kito pareigūno labai neišsigando – šiaip jie, be abejo, geranoriški ir supratūs žmonės.

Tuo labiau auklėtoja.

Auklėtoja Vyšniauskienė labai skyrėsi nuo ankstesniųjų, kurias Juozukas prisiminėdavo maloniai šypsodamasis – jos buvo iš tiesų mielos; galbūt tai lėmė vien tik vaikiskas mokinių nuolankumas. Ką kalbėti, maloni buvo ir auklėtoja Vyšniauskienė, bet jos galva vis dėlto kartais kretėjo. Tai atsitikdavo tik tada, kai vaikai ją įskaudindavo ir kai įžeisdavo visos mokyklos garbę. Tomis akimirkomis jai kebloka būdavo nugręžti galvą į langą ir vėl atgręžti į mokinius. Klase sustingdavo.

Į netikusius vaikų klausimus ir neteisingus samprotavimus, į jų neišmanymą ir nedėkingumą, pagaliau į jų egoizmą ir nedorą bandymą išnašiai pasirodyti prieš klasę ir visą mokyklą štai pati neklystanti pedagogika prabyla slėpininga pragaro jėga!

Juozukas kažkada pats sau pasakė, kad politika nesidomės. Pirmiausia, niekas gerai nežino, kas yra ta politika. Kur ji reiškiasi? Visa teigiama politika jau padaryta, o neigiamos nė negali būti! Sako, užsienyje yra politologija – kam dar reikalinga kažkokia politologija? Pas mus jos nėra. Visi prieštaravimai seniai panaikinti. Rašytojai kelia moralinius ir buitinius klausimus; politiniai buvo susiję tik su Amerikos „dipukais“ ir kitais užsienio veikėjais. Koks įdomumas smerkti užsienį? Ruošdamasis karnavalui nudžiugo, veidrodyje pamatęs, kad prie jo ryškių veido bruožų dera stati skrybėlė – vadinamasis cilindras, bet tą pačią akimirką pabūgo gali mo priekaišto: žaviesi imperialistais?.. (Beje, tuo metu vaikai nenešiojo jokių galvos apdangalų, tik šalta žiema – ausines kareiviškas kepures, pigiai perkamas krautu vėję tiesiog iš didelių maišų; kepurės buvo naujos, tik priekyje likusios žymės, kur ilgą laiką buvo įsegtos penkiakampės.) O kas tie socialiniai klausimai, kur jie prasidea ir baigiasi, niekas gerai nežinojo. Juozukas netgi nesiklausydavo suaugusių žmonių politikavimo. Jis visą savo laiką skyrė savišvietai, kūrybai, o čia dar naujas reiškinys, meilė, kelia vis skaudesnes abejonių bangas... Vis dėlto retkarčiais susidurdavo su kažkuo panašiu į politiką. Parduotuvėje nebuvo duonos. Ten tarp daugybės menkų ir nereikalingų daiktų pirkėjui į akis krisdavo prarietas stačiakampis pilkos spalvos chalvos gabalas, padėtas ant kieto riebaus popieriaus, be abejo, kartu su šia preke išimto iš dėžės. Juozukas kažkodėl nematė nė vieno žmogaus, perkančio ar valgančio chalvą. (Bet gal kažkas ją mėgo!) Susidėję kapeikas vaikai nusipirko nemažą jos kraštą ir atsikąsdavo riekelės paeiliui – saldi, bet neskani. Tai konditerinis desertas iš Rusijos ar Ukrainos saulėgrąžų aliejaus išspaudų. (Kas kita meduoliai ir citro!) Brolis Julius rusiškai papasakojo anekdotą, kaip miknius pirkėjas negalėjo ištarti sudėtingo kažkokios prekės pavadinimo, tad

nusikeikė ir mostelėjo ranka: tiek to, duokit chalvos! (Дайте халвы!) Vadinasi, jos visur buvo pilna. Žmonės, nuo ankstaus ryto stovintys eilėje, duoną išpirkdavo per pusvalandį. Pardavėja pasistiebusi vis tiksliai rodė lenktu žemyn pirštelius į eilės galą:

– Nestokit, duonos neužteks!

Tai, žinoma, laikini trūkumai. Tačiau kodėl negalima viešai kalbėti ir rašyti apie šiuos laikinus trūkumus? Na, juk tai paprasčiausias ūkinis atvejis – trūksta duonos. Ji jau kelintą kartą papiginta, bet jos trūksta. Juk čia nėra jokios politikos. Tik sunkumas. Visa tai – mes patys, mūsų gyvenimas ir kasdienybė. Kodėl rašinyje negalima parašyti, kad trūksta duonos? Bet niekas šių dalykų nepaaiškina. Ar kažkodėl norėdami apgauti tolimąjį užsienį, turime kasdien apgaudinėti patys save? Ar tai rimta?..

Parduotuvės etiketėje užrašyta: „stalo kaulai“. O žmonės šnekasi: „Taip, kaulai, bet kur patys veršiai?!“ Ar jau čia politika? Kokia politika, jei žmonės šneka, o mėsos iš tiesų nėra!

Vyko kažkoks didelis mokyklos susirinkimas buitės kultūros tema. Pranešimą skaitė pažangi dešimtokė Gema. Kai ji pasakė, kad turgelis kultūros sumetimais iš miestelio centro iškeltas į pakraštį „žmonių pageidavimu“, auditorijoje pasigirdo prieštaraujančių balsų. Kažkas paklausė: „Tai kodėl dabar jis ten tuščias?..“ Diskusija plėtėsi. Juozukas sėdėjo greta Henriko ir, kaip visada, tyliai šaipėsi iš visų, kas tik kalbėjo. Mergaitės sūkavo: kaip valyti dantis, jei iš šia preke išimto iš dėžės. Kitos čirškė, kad parduotuvėje nėra lėkščių, o kažkuris berniukas sušuko, kad nėra nė spynų. Kitas gudruolis atsakė, kad naktį miestelyje galima jų prisivogti. O trečias šūktelėjo:

– Iš kur imsi raktą, kvaily?

Prasidėjo ermyderis. Mergaitės vėl sūkavo, kad maisto prekių parduotuvėje nieko nėra, tik jaučio kaulai, ir kažkodėl ėmė kaltinti prakaulį apylinkės pirmininką, užuominomis jį patį lygindami su jaučiu. Tuo metu

Juozukas su Henriku sūkišę galvas kuždėjosi. Staiga Henrikas, pusiau pakilęs iš suolo, šūktelėjo:

– Kuo čia dėta apylinkė, jei parduotuvės tuščios visoj Tarybų Sąjungoj!

Nuskambėjo kažkaip garsiai, ir auditorijos gale pasigirdo plojimų...

Po susirinkimo abu bičai koridoriuje iškart susitiko ateinančią auklėtoją. Ji įrėmė akis į Juozuką ir pratarė:

– Šito iš tavęs nesitikėjau! – Ko? – sutrikęs naiviai paklausė Juozukas.

Auklėtoja tik dėbtelėjo į Henriką ir vėl akimis degino Juozuką.

– Aš nieko nesakiau, – šypstelėjęs bandė akivaizdžiai pasiaiškinti šis. Ir pridūrė: – Juk sakė Henrikas!

– Neišsisukinėk, – atrėžė auklėtoja, ir jos galva ėmė truputelį kretėti.

– Taip, auklėtoja, tikrai sakė Henrikas! – dar šūktelėjo žvalioji Živilė, bet jos teisybės vaistai auklėtojos nenuramino; gal net pakenkė?

Kai kitą dieną Juozukas neramiai sėdėjo ant suolo ties sporto aikšte, pro šalį nuobodžiaudamas ir mėtydamas akmenuką iš vieno delno į kitą, praslinko aktyvistas Raimis ir, pakreipęs galvą, prisimerkęs nuo saulės, ištarė:

– Tai, sakai, visoj šaly krautu vės tuščios?..

Juozukas vėl sukluo.

Jo brolis Julius iš savo gausių draugų parsinešė į namus ir kitą rusišką anekdotą – šįkart apie Kubą. Tai buvo posmas, populiarios dainos parodija – skambi meistriškai sueiliuota replika, užsibaigianti nešvankiu rimu. Posmas liepė Kubai atiduoti mūsų duoną ir atsiimti savo cukrų. O pačiai eiti... Na, čia tai sukretėtų auklėtojos Vyšniauskienės galva! Juozukas šen ir ten buvo girdėjęs apie šią nelygią tarptautinę prekybą, bet nieko tikra nežinojo. O čia Kuba šlykščiai buvo varoma šalin. Juozukas gailėjo Kubos.

Dėl nešvankaus keiksmo žodžio drovuolis negalėjo šio skambaus anekdotą pasakyti nė savo vyresniajam draugui – buvusiame politikam kaliniui Baliui.

Perskaitęs „Literatūros chrestomatijoje“ lietuvių liaudies patarlę: „Žmogus be

tėvynės – lakštingala be giesmės“ Juozukas nesuprato, apie kokią tėvynę čia kalbama – apie Lietuvą ar Tarybų Sąjungą? Kartą pasiryžo ir per pamoką tiesiai paklausė auklėtojos. Ši net sucypė iš nuostabos. Pasakė tik tiek:

– Tokio klausimo iš tavęs nesitikėjau!..

Juozukas suprato: ji tik nori mane apkurtinti!

Ir vėl ėmė kretėti auklėtojos galva.

O jis ir toliau galvojo: mes turime dvi Tėvynes – vieną viešą, kitą slaptą.

Po pamokų mokyklos daržė galutinai nulūžo seniai traškėjęs kastuvas, ir darbų mokytoja pasiuntė Juozuką, pažangų ir atsakingą mokinį, atnešti iš mokytojų kambario reple ir plaktuką – skubant ant palangės jos paliktus daiktus. Ir padavė mokytojų kambario raktą. Raktas keistai sužvilgėjo.

Na? – žvalgėsi Juozukas po vėsus, svetimą ir baugų mokytojų kambarį, po knygų lentynas, netgi truputelį pirštu praverdamas stiklines spintų duris. Visoje mokykloje tylta. Ramybė sklinda nuo pat pirmojo aukšto, kurią jis perėjo, nuo žemės. Nors imk ir vok. Kitaip sakant, žvalgykis ir tikrink visą mokytojų citadelę, visus ginklus,

visas jų įnagius. Tarsi didelės gelžbetoninės gynybos sienos pavadinimas baugino užrašas „Metodinė literatūra“. Dažnos knygos pavadinimas skelbė tą pačią temą: jei vienas prasideda žodžiu „Kolektyvas“, tai kitas baigiasi vietininku – „kolektyve“. Visur kartojasi žodeliai „soc.“, „rac.“, „spec.“.

Viskas čia truputelį gąsdina, bet gerai, kad niekas neįjuda...

Prie durų nusistebėjo: darbo net atskiras mokytojų sienlakraštis!

O dar aukščiau, žinoma, – ir vadų portretai...

Na, pedagogų tvirtovė versta paties aukščiausiojo pažymio!

Staiga krūptelėjo – praverptos spintos stikle tarsi sukretėjo auklėtojos Vyšniauskienės galva.

Sparčiai užrakinęs mokytojų kambario duris, užsibūvėlis tik dabar prisiminė, ko

atėjęs, – besukbant plaktukas ir replės vėl liko pamirštos ant palangės...

Kartą pamokoje fizikos mokytojas apgailestaudamas pripažino: „Bažnyčia aktyvina žmonių dvasią“. (Ir kaip jis taip drąsiai pasakė?) Juozukas bažnyčios nepainiojo su mokslais, bet jam visą laiką rūpėjo: kas gi ta pasaulietiškoji dvasia? Knygose vaikai šį žodį rasdavo, bet patys jį kur nors sakyti bijojo. Na, iš tiesų dvasia – labai paini sąvoka!

Bet pamažu Juozukas ėmė šį žodį vartoti ateisto mokytojo ištarta prasme, dažniausiai, žinoma, mintyse – kad tik pašnekovas įkyriai nepaklaustų: ką čia jis turi galvoje ir apie kokią dvasią kalba?

Anksčiau ar vėliau auklėtoja Vyšniauskienė atveria langą.

Juozukas atšlyja. Jo mintys kitur. Tampa dar sunkiau...

Nereikia! Tėbūnie langas uždarytas! Grynas oras čia nepadės!

Atvertas langas nieko nereiškia. Joks langas neišvėdins mokykloje esančio kosmaro. Niekas neišvėdins to, kas per daugelį metų bendrom jėgom čia įdiegta ir iš-tobulinta!

Jeigu vaikas dūsta dvasiškai, jei nepakelia išplitusio melo ir prievartos, ką jam reiškia atvertas langas?

Dar vienas nesusipratus, dar viena apgaulė... Dar viena iliuzija, kad dvasia vedinama!

Ir nėra pasaulyje keiksmožodžio, kuriuo galėtum išreikšti šį savo jausmą.

Taip, mokykloje ugnis nekaršta, pjūklas neaštrus ir vanduo sausas. Nes visa tai nuo jos toli. Mokykla išmano ir brangina tik savo popierius, kurie visada teisūs. Todėl mokytojai neklysta. Teigdami, kad vanduo sausas, jie neklysta!

Kiek kreidos ir melo gūsiuose vaikas mažesnis už mokytoją, tiek jam sunkiau, – blaškėsi Juozukas.

Vis dėlto net ir tokia mokykla buvo jam reikalinga: jis valgė ir apnuodytus jos vaisius.

Jam paliktas tik vienas tolimas gaivaus oro langelis – kaip nors baigti mokyklą.